

Archeologisch-Bouwhistorisch Onderzoek in de tuinen van de Villa van Tandarts van der Spoel aan 't Hof te Rhenen.

Ietwat ongebruikelijk om reeds tijdens een archeologisch onderzoek verslag te doen, voldoe ik aan de wens U op de hoogte te stellen van de voorlopige resultaten van de opgraving.

Aanleiding:

Juni 1988 werd bekend dat de Villa van Tandarts van der Spoel plaats zou moeten maken voor een nieuw te bouwen appartementencomplex. Een totale onderkeldering van het complex had tot gevolg dat het grootste gedeelte van het perceel tot ca. 3 meter uitgegraven zou worden. Belangrijke informatie omtrent de vroegere bewoningsgeschiedenis van dit gedeelte binnen de stadsmuren van Rhenen dreigde verloren te gaan. Het is met name een van de weinige percelen, die in de oorlogsjaren 1940/'45 met rust gelaten is.

Na overleg tussen het Bestuur van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken en de Gemeente Rhenen werd mede dank zij de welwillende medewerking van de Heer van der Spoel, Aannemingsbedrijf C. Randewijk, Projektontwikkelaar Loef en Makelaardij van Brandwijk, ruimschoots de tijd verkregen voor een opgraving.

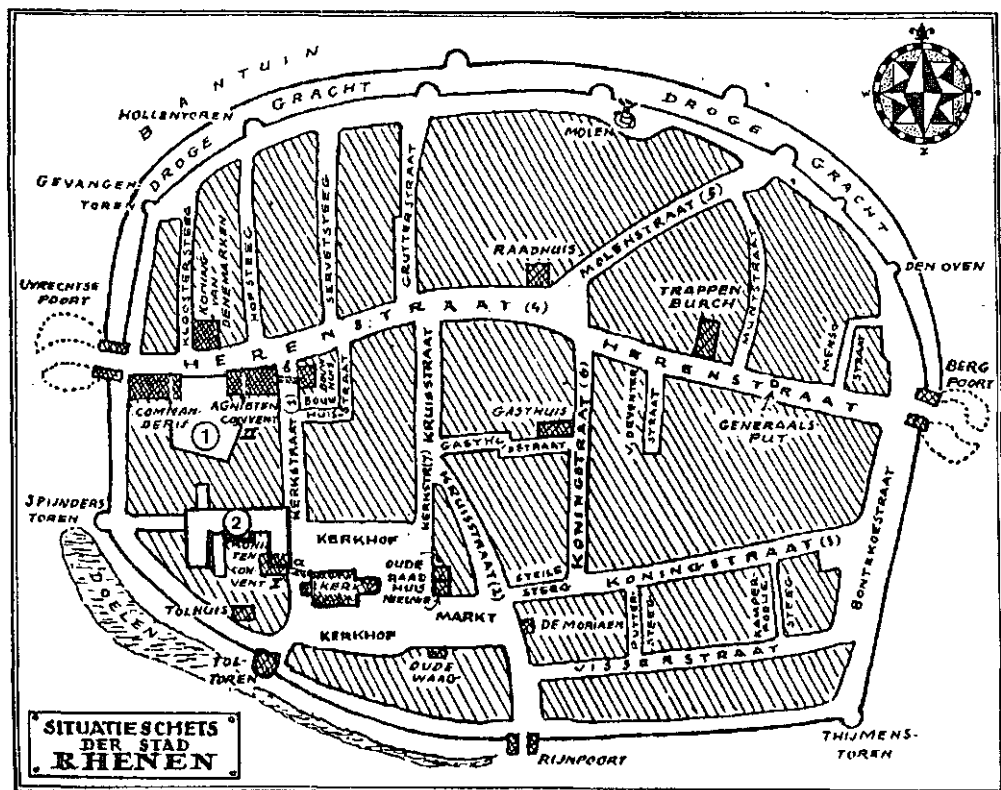
In overleg met de provinciaal archeoloog de Heer van Tent werd besloten de opgraving te doen onder auspiciën van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken onder leiding van de leden en ROB-Correspondenten E. van Hagen en J. Mom.

Op een oproep in de R.B.C. van 15 febr. 1989 "Hulp gevraagd bij opgraving in Rhenen" meldden zich ca. 30 personen van 12 tot 75 jaar, waarvan een vaste groep overbleef van ca. 15 enthousiaste gravers.

Historische achtergronden van het onderzoekerrein en haar direkte omgeving.

Het Agnietenconvent was een kloostergemeenschap waarin een aantal vrome vrouwen samenleefden die niet aan een bepaalde kloosterregel gebonden waren. Het wordt voor het eerst genoemd in een akte van 12 februari 1388.

Zij woonden op dat moment, zoals ook later blijkt uit een akte van 3 dec. 1430 in een "Steenen huijse, ghelegen an den Kerckhoeve tot Rienen". Een stenen huis was in die tijd een kostbaar bezit.

Afb. A. - Aangepaste situatieschets Rhenen (Dr. A.K. Vink) Links naast het onderzoekerterrein (1) de Commanderie der Duitse Orde met rechts het Agnietenconvent II (na 1470). In de Oostelijke vleugel van het "Koningshuis" (1630-1812) (nr. 2) het Agnietenconvent I (voor 1470).

Op 13 mei 1410 kregen de Agnieten toestemming "Een capelle te tymmeren" (Afb. A - Agnietenconvent I). Een dag later verhief Bisschop Fred. van Blankenheim deze Stichting tot Convent. Vanaf de kapel liep een korte onderaardse gang onder de Torenstraat (Kerk- of Doodstraat) door naar de Cuneratoren.

Een stadsbrief dd. 8 mei 1465 maakt hiervan melding. Uit recentelijk onderzoek is gebleken dat deze nog gedeeltelijk aanwezig is. Hij loopt dood op de restanten van het in 1630/1631 gebouwde Koningshuis van de Winterkoning Fred. van der Palts(zie afb. A, nr. 2). Behalve het perceel van de Duitse Orde kreeg het Agnietenconvent in de loop van de 15e eeuw het gehele gebied ten Westen van de Torenstraat(Kerk- of Doodstraat) in haar bezit.

Op 20 april 1469 kochten zij een perceel aan de Oostzijde van de Kerkstraat het z.g. Bouwhuis(zie afb. A). 11 jan. 1470 kregen de zusters toestemming van Bisschop David van Bourgondië de bestaande kapel af te breken en deze elders door een nieuwe te vervangen(Afb. A - Agnietenconvent II).

Een stadsbrief van 12 juni 1483 maakt melding van de 2e onderaardse gang(Afb. A). Zij konden vanuit het kloostergebouw ongezien en zonder met het publiek in aanraking te komen onder de Kerkstraat door naar het "Bouwhuis".

Bij de bouw van het nieuwe kloostergebouw bedongen de Heren van de Duitse Orde dat "De Susteren" geen vensters of gaten zouden laten maken in de Westmuur van het Kloostergebouw. Een plattegrond van de Stad Rhenen in vogelvlucht ca. 1600("Achter Berg en Rijn", H.P. Deys, afb. 7) toont Begijnenhuisjes ten Zuiden van de Westmuur van de Kloosterkerk.

De Commanderij van de Duitse Orde was een Kloostergemeenschap van mannen, waarvan vele leden vaak van adel waren. Zij bouwden kasteelachtige huizen. Ook de tijdens de opgraving gevonden muurresten(Afb. B, 1 en 2), bewijzen dat eens te meer. Reeds in de 13e eeuw hadden zij reeds verschillende bezittingen verworven in de parochie Rhenen. Midden vorige eeuw is het Klooster afgebroken om plaats te maken voor een koetshuis met stallen behorende bij de "Koning van Denemarken".

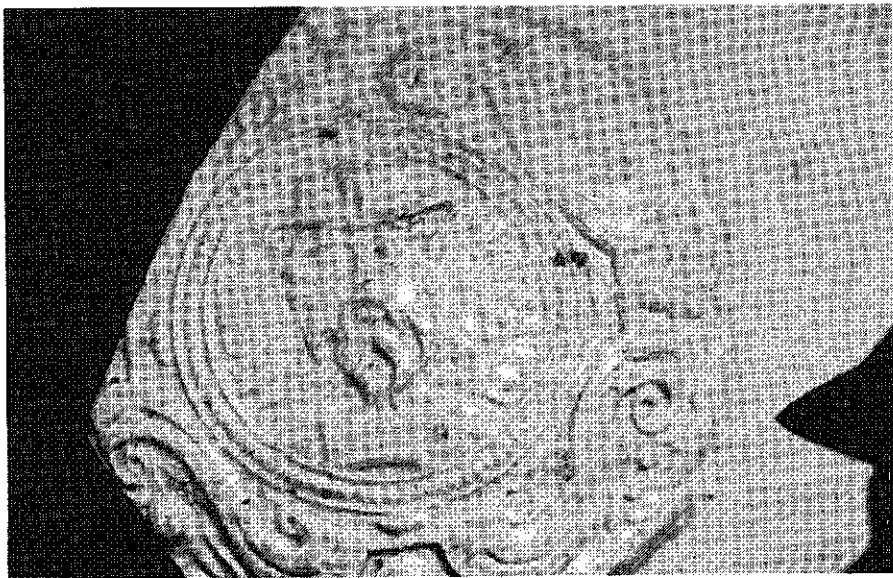
De kloostergebouwen van het Agnietenconvent werden bij de bouw van het "Koningshuis" afgebroken t.b.v. de aanleg van de Hoftuin.

Archieven vermelden, dat de kelders hiervan in de grond zijn blijven zitten.

Het "Koningshuis" is na voor allerhanden doeleinden in gebruik te zijn geweest in 1812 afgebroken.

Ook daarvan zijn kelders blijven zitten.

Aan de Westzijde, was deze provisorisch dichtgemetseld. Derhalve werd een gat gehakt, maar ook deze kelder was volgestort. De steenmaat was dezelfde als die van kelder nr. 6.

Fragment Baardmankruik(ca. 1600), aangetroffen in put E. Randschrift in medaillon "Hecktor van Trolen".

Na het schrijven van dit verslag, zal de Villa worden afgebroken en het perceel grotendeels tot 3 meter diep worden uitgegraven.

Mogelijk kan dan aanvulling worden verkregen op de reeds verzamelde gegevens tijdens de opgraving.

Namens de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken, wil ik de medegravers bedanken voor hun inzet, evenals onze burens de Fam. van Wijngaarden. Het ons inmiddels zo vertrouwde mandje met de twee soorten thee, heeft ons op de been gehouden.

Het exact in kaart brengen van een gedeelte van de Kloostergebouwen der Agnieten en van de Deutsche Orde maakt, dat het onderzoek alleszins de moeite waard is geweest.

Bronnen: De Stad Rhenen - Prof. Dr. W. van Iterson

J. Mom

De opgraving:

Op het archeologisch aspekt van het onderzoek kan in dit veldverslag niet nader worden ingegaan.

Pas na een onderzoek als de vondsten, die per aardlaag en omstandigheden zijn verzameld, gereinigd en genummerd zijn naar vindplaats en diepte, gedetermineerd naar soort en tijd, kan een gefundeerd verslag worden gemaakt.

M.b.v. vaste N.A.P.-punten worden hoogtemetingen verricht. Profiel- en vlaktekeningen worden gemaakt. Tenslotte wordt alles fotografisch vastgelegd.

Uitgangspunt is elke werkput uit te graven tot de oerlaag, om zodoende inzicht te verkrijgen in elke "mogelijk" aanwezige periode van bewoning.

Begin maart 1989 werd "enthousiast" gestart met het vrij maken van het onderzoekerrein. Puin, bomen en boomstronken, zand en andere obstakels werden verwijderd. Moe en "onvoldaan" gingen we naar huis.

Was dit nu archeologie?

De werkputten A, B en C (zie afb. B) werden uitgezet aan de hand van een vaste meetlijn.

Proefsleuf A leverde al direkt een muur op. Na een recentere bovenlaag van ca. 40 cm., ploeterden we ons met een niet aflatende bezieling door een puinachtige laag heen van ca. 1,20 mtr. Pas daarna bereikten we de oorspronkelijke akkerlaag van ca. 40 cm. Behalve het vinden van aardewerkscherven tot in de 13e eeuw werden 2 spinsteentjes, visschubben, veel slachtafval, een benen gesp, een vuurstenenafslag en andere zaken uit de 15 m³ zand van put A geploten.

Het werd ons duidelijk dat de nieuwe werkputten zeer bewust gekozen dienden te worden.

Ervaring heeft geleerd dat hoeksleuven (B en C) het meeste effect sorteren.

Het lot was ons welgezind, de sleuven B en C leverden ons wederom 2 muren op van een opvallende dikte (70 cm). Aan de hand van, uit voorstudie verkregen gegevens werd het duidelijk dat we te doen hadden met de Commanderie van de Duitse Orde.

Muur 2 werd over de totale lengte Noord-Zuid door boringen gelokaliseerd en gedeeltelijk blootgelegd.

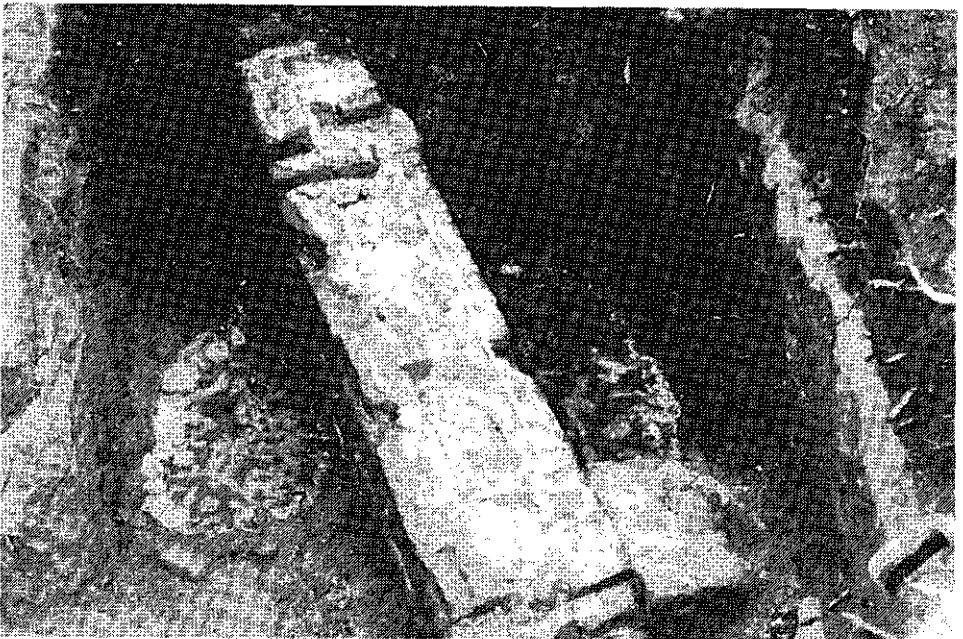
Zichtbaar was dat muur 2, bij de aanleg van de Hoftuin van het Koningshuis was gebruikt t.b.v. de Westmuur van de Hoftuin.

Om de hoeksteen te vinden van de Commanderij werd put E gegraven. Verrassend was de aanwezigheid van een muur(3) in de Oostwand van de put.

Meer gericht konden we nu verder werken.

Op dezelfde wijze als muur 2, werd muur 3 vanaf put E naar het Zuiden verlengd. Put H leverde vloerresten op van rode baksteen.

Van muur 3, werd naar het Noorden toe, de hoeksteen F door boringen gelokaliseerd en opgegraven(Put F).

Werkput F(Opname van West naar Oost)

Opvallend was de afwijkende dikte van de Noordmuur (47 cm.) en de afwijkende steenmaat(31-14,5-7,5 cm.) vergeleken bij de muren 3 en 5.

Ook de hoeksteen(F) van 100° was opvallend. Een plattegrond van het Agnietenconvent te Utrecht geeft eenzelfde beeld.

Muur 5 werd vanaf de achterzijde van de Villa naar het Zuiden toe verlengd en in kaart gebracht.

Van de Heer van der Spoel kregen we toestemming ook in het souterrain te mogen graven.

Verrassend was de vondst van een graf(9) in werkput K, helaas verstoord door een diagonale recentere ingraving. Aangezien bij opgravingen in stadskernen veel botresten(slachtafval) worden gevonden, was het een prettige bijkomstigheid te graven onder de praktijk van een tandarts, met medewerking van een dierenarts.

Een eveneens in werkput K gevonden kaakfragment met onder melkkiezen een aankomend blijvend gebit, bracht ons in verwarring, een kindergebitt bij een vrouwenklooster?

Tandarts van der Spoel bracht uitkomst, röntgenopnames en nadere bestudering wezen uit; een jong dier, waarschijnlijk een schaap.

In dezelfde ruimte bevond zich een waterput van ca. 8 meter diep(10).

Onderzocht werd door het verwijderen van de overkoepeeling of men t.b.v. de Villa soms gebruik had gemaakt van een oude put. Resultaat onderzoek; duidelijk gebouwd t.b.v. de Villa. In de diepte zagen we de glinstering van het koele heldere Rhenense bronwater.

In werkput I werd de doorgang van muur 5 gecontroleerd. Omdat de oerlaag zich op 2 meter bevond is tijdens de bouw of ontwerp van de Villa duidelijk rekening gehouden met de aanwezige fundamenteen en heeft men er dankbaar gebruik van gemaakt.

Voorlopige conclusie:

Naast het benoemen van de muren 1 en 2 aan de Commanderie der Duitsche Orde, werd ook de betekenis duidelijk van de muren 3 - 4 en 5; De Begijnenhuisjes van de Agnieten. De muren 3 en 5 liepen exact evenwijdig(binnenwerks 4,60 mtr.).

De muurdikte, steenmaat en soort waren vrijwel identiek, evenals die, van de in put L aangetroffen ingestorte kelder met tongewelf.

Pogingen om deze uit te graven werden niet ondernomen i.v.m. gevaar voor lijf en leden.

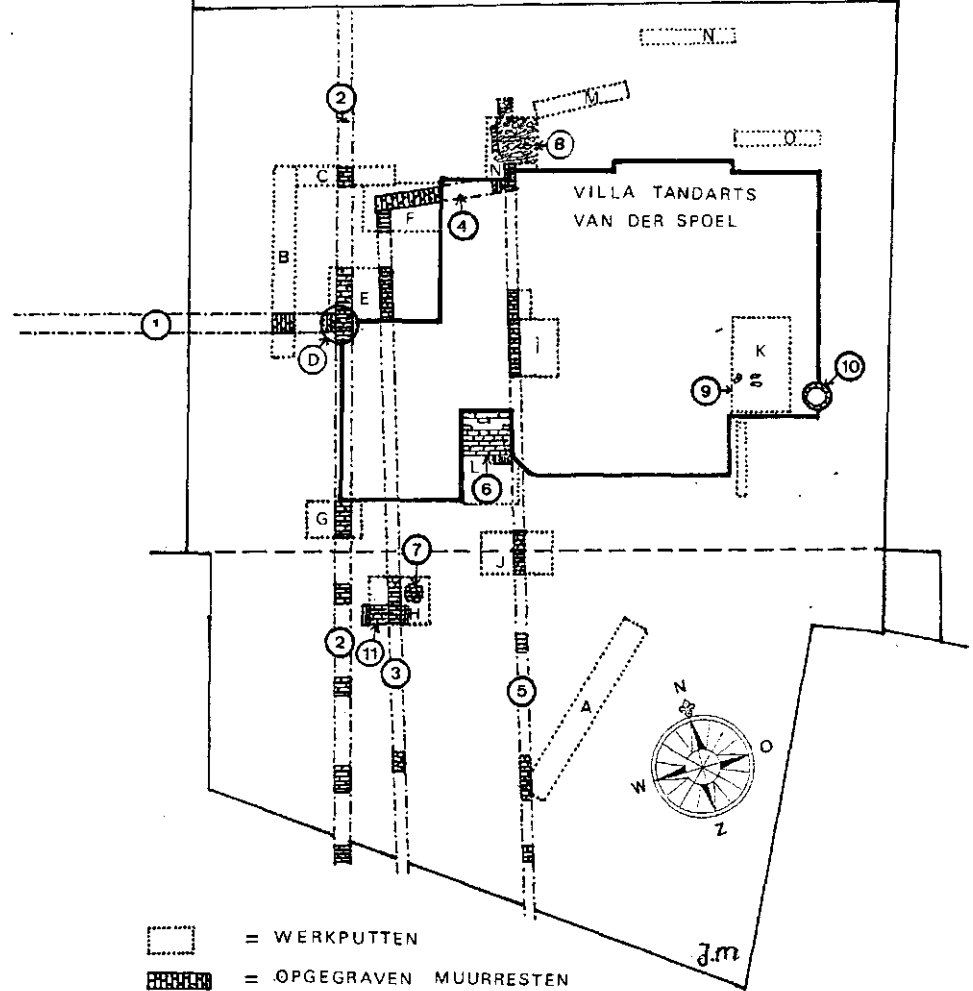
Geen onderaardse gang dus.

Tijdens het uitdiepen van het perceel tot ca. 3 meter, zal hopenlijk de ontbrekende informatie boven aarde komen.

FRED. V.D. PALTSHOF

GARAGE
DE RHOTER

- = WERKPUTTEN
- = OPGEGRVEN MUURRESTEN
- = DOORLOOP MUREN
- = VASTE MEETLIJN

SCHAAL - CA. 1 : 300

AFB. B

Het ontbreken van graafmachines, de beperkte ruimte en de diepte waarop gegraven moest worden, noodzaakten ons over te schakelen van een puur archeologisch onderzoek naar een meer Bouwhistorisch onderzoek.

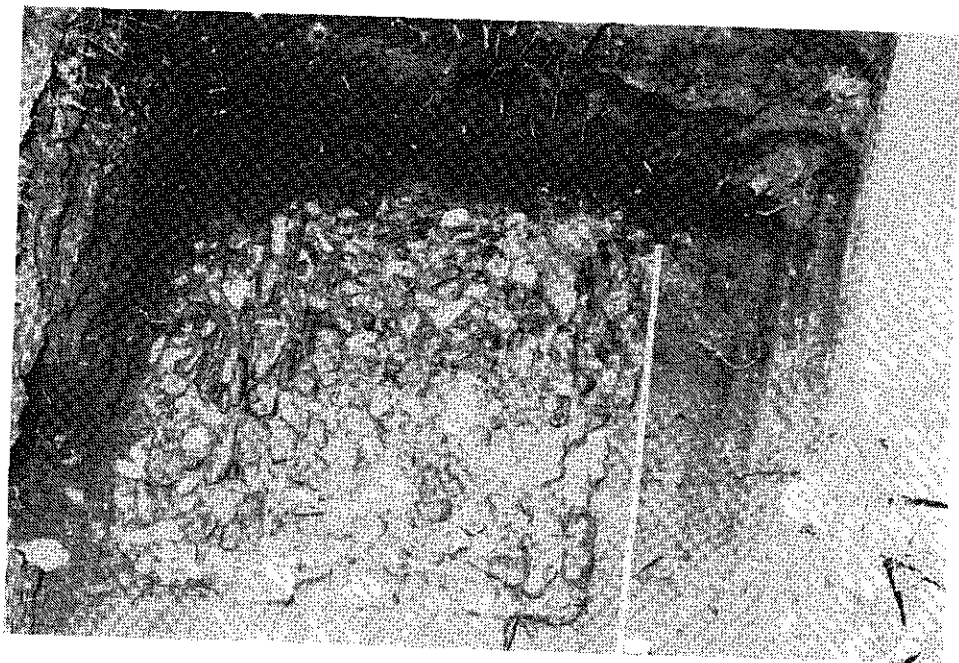
Het geheel werd uitgevoerd met schop, troffel, kruiwagens en de nodige spierkracht.

Ca. 120 m³ zand werden verzet en uitgeplozen(ca. 1400 kruiwagens vol!).

Op zoek naar de resten van de Kloosterkerk der Agnieten, deze moest zich Noord-Oost van de Begijnenhuisjes bevinden.

Put nr. N leverde, behalve de hoeksteen van de Begijnenhuisjes een prachtig veldkeienpad op(8), in banen gelegd loodrecht op muur 4.

Een gedeelte van het veldkeienpad werd ingekist om voor het nageslacht bewaard te blijven.

Werkput N met veldkeienvloer.

Ook werkput M leverde niet de zo zeer gezochte Westmuur van de Kloosterkerk der Agnieten op.

Bij het uitdiepen van werkput H bleek zich gedeeltelijk onder muur 3 een restant van een kelder(gang?) met tongewelf te bevinden(11).